

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У новітній лінгвістичній науці все більше уваги зосереджують на комплексному й багатоаспектному дослідженні різнорангових синтаксичних одиниць, акцентуючи на їхніх комунікативно-прагматичних можливостях, здатності відбивати реалії навколишнього світу, а також на внутрішньомовній спеціалізації. У цій класифікаційній сітці найменш досліджені прості структури, позбавлені членування. Крім притаманних реченням різної будови ознак, зокрема реалізації певних комунікативно-регулювальних завдань, змістової цілісності, прагматичного впливу на адресата, нечленовані синтаксичні одиниці вирізняються передусім своєю формальною організацією, обіпертою на принцип мовної економії. Розглядані конструкції мають перспективу опису в модально-часовому аспекті й виявляють широкий спектр емоційно-оцінних відтінків. Дослідження аналізованих структур на тлі всіх зазначених параметричних характеристик сприяє розширенню й удокладенню наукової дефініції цих синтаксичних одиниць.

У лінгвістичній літературі по-різному витлумачують статус нечленованих побудов. З одного боку, їх вважають своєрідними інформативними одиницями, що через відсутність синтаксичного членування не відповідають формулі речення (Г. В. Волін). З іншого боку, зорієнтованість на функційний потенціал та виражальні можливості послугувала основою для надання їм статусу речень, позбавлених членування на головні та другорядні компоненти. Ш. Баллі синтаксичні одиниці нечленованого зразка розглядає в межах монорем; А. М. Ломов зараховує їх до неповних синтаксичних одиниць, у яких відбулося згортання інформаційно надлишкових компонентів, що реалізують рему. Принципово інакше витлумачують аналізовані синтаксичні одиниці лінгвісти, які вважають нечленовані структури простими й наполягають на відмежуванні їх від традиційно виділюваних двоскладних та односкладних речень. Задекларована інтерпретація превалює в студіях І. Р. Вихованця, П. С. Дудика, К. Ф. Шульжука, О. О. Кузьмич, П. О. Леканта й ін.

До низки спірних мовознавчих проблем, що потрапили у фокус уваги дослідників, варто зарахувати термінування конструкцій, позбавлених ознак членування. У розв'язанні порушеного питання сформувалося кілька напрямів. Наявністю певних суперечностей позначені теорії, прибічники яких послуговуються кількома поняттями, що функціонують як синоніми чи як кореляти із широким та вузьким значеннями. До найпоширеніших належить термін *нечленовані речення*, яким оперують І. Р. Вихованець, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, О. П. Куш, М. О. Вінтонів, В. В. Бабайцева, В. Ю. Мелікян, О. С. Скобликова, Т. М. Свиридова, Л. І. Бурак та ін. Крім зазначеного, у науковій літературі трапляються й інші поняття, зокрема *слова-речення* (послуговуються І. Р. Вихованець, П. С. Дудик, К. Ф. Шульжук, О. О. Кузьмич, Н. С. Валгіна, М. С. Явневич, П. У. Сцяцко та ін.), *еквіваленти речення* (використовують П. С. Дудик, К. Ф. Шульжук, А. П. Загнітко, О. О. Кузьмич, О. С. Шатілова та ін.). Сферу рідковживаних структурують терміни *комунікеми* (В. Ю. Мелікян), *комунікати* (І. І. Слинько, М. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська), *квазі-речення* (А. П. Загнітко) та ін.

Комплексне дослідження нечленованих речень закономірно підводить до питань їхньої частиномовної інтерпретації та семантичної диференціації, у потрактуванні

яких також наявні різнотлумачення. Зазначені аспекти почасти розглянуто в працях І. Р. Вихованця, П. С. Дудика, К. Г. Городенської, К. Ф. Шульжука, О. О. Кузьмич, Л. Теньєра, В. В. Бабайцевої, О. А. Земської, В. Г. Дагурова, І. О. Шаронова та ін. Запропоновані лінгвістами класифікаційні схеми нараховують різну кількість значеннєвих груп конструкцій аналізованого зразка.

Подані вище аргументи засвідчують, що попри активне студіювання нечленованих речень, доказом чого слугує вагомий доробок сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників та наявність значної кількості наукових парадигм, проблема вивчення аналізованих синтаксичних одиниць залишається відкритою й дискусійною в сучасній лінгвістиці.

Актуальність теми дисертації зумовлена потребою комплексного опису нечленованих побудов з огляду не тільки на їхній значеннєвий діапазон, структуру, формальні засоби вербалізації інтенційних потреб мовця, а й у площині антропозорієнтованості, зокрема функційних можливостей, прагматичних параметрів, модальних модифікацій, спроектованих комунікативними намірами адресанта. Зорієнтованість на мовленнєвий аспект відкриває перспективи для певної видозміни наукової інтерпретації розглянутих конструкцій й уможливорює їхню кваліфікацію з нових методологічних позицій. У цьому плані важливим є опис модальних параметрів нечленованих висловлень, які в сучасному мовознавстві схарактеризовані найменшою мірою. Ідеї різноаспектного дослідження нечленованих речень, що мають своїм опертям континуум пріоритетного в новітній лінгвістиці функційно-категорійного підходу та комунікативно-прагматичного спрямування, сприятимуть створенню цілісної класифікаційної схеми вказаних структур, яка точніше відбиватиме їхню природу, організацію, категорійний статус, інтегруватиме комплекс притаманних їм формальних засобів вираження, а отже, дасть змогу проаналізувати нечленовані синтаксичні одиниці на якісно новому рівні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація – один із напрямів дослідження планової наукової теми кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки “Грамматичні одиниці і категорії сучасної української мови”. Тему роботи затвердила вчена рада Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 6 від 27 грудня 2013 р.).

Мета дисертаційної роботи – комплексно проаналізувати нечленовані речення сучасної української мови, запропонувати їхню уточнену типологію, зорієнтовану на семантичний, граматичний, комунікативно-прагматичний потенціал та модальну спеціалізацію зазначених побудов.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) схарактеризувати класифікаційні схеми дослідження простих речень у сучасній граматичній теорії, визначити особливості диференціації цих одиниць за ступенем їхнього синтаксичного членування, з'ясувати місце та роль побудов нечленованого різновиду в синтаксичній системі сучасної української мови;

2) окреслити ситуативно-прагматичне навантаження нечленованих речень, указати на їхню здатність експлікувати позамовну дійсність;

3) описати діапазон семантичної спеціалізації нечленованих речень, що має своїм опертям комунікативні стратегії та інтенції мовця;

4) ранжувати синтаксичні одиниці розгляданого зразка відповідно до їхньої структури та морфологічних засобів експлікації, визначити систему ядерної спеціалізації та периферійні вияви;

5) дослідити нечленовані речення як засоби моделювання діалогічних ситуацій, обґрунтувати наявність еквівалентних відношень між нечленованими та членованими синтаксичними одиницями;

б) з'ясувати модально-часову своєрідність нечленованих висловлень.

Об'єкт наукового аналізу – нечленовані речення сучасної української мови.

Предмет дослідження – структурно-семантичні, граматичні, комунікативно-прагматичні, модально-темпоральні параметри нечленованих побудов, засвідчених у діалогічному та монологічному мовленні.

Методи дослідження. Для досягнення сформульованої мети та розв'язання поставлених завдань використано такі методи: *описовий* із характерними для нього прийомами зовнішньої та внутрішньої інтерпретації – для докладної, побудованої на комунікативно-прагматичних параметрах інвентаризації фактичного матеріалу та лінгвістичної кваліфікації аналізованих мовних одиниць; метод *комплексного аналізу* – для дослідження різноаспектної (семантичної, морфологічної, синтаксичної тощо) спеціалізації нечленованих побудов; метод *контекстуально-семантичного аналізу* – для вияву комунікативно-прагматичних ознак розглянутих конструкцій, їхнього функційного потенціалу, а також для визначення первинних та вторинних засобів реалізації певних інтенцій мовця; метод *кількісного аналізу* – для з'ясування центру та периферії різних за морфологічним оформленням, семантикою й модальністю нечленованих синтаксичних одиниць; методики *компонентного аналізу* – для вирізнення значеннєвих груп нечленованих речень; *трансформаційного аналізу* – для розкриття специфіки еквівалентних відношень між нечленованими та членованими синтаксичними одиницями; *транспозиційного аналізу* – для визначення сукупності вторинних компонентів із виразно виявленою емоційною маркованістю, утворених унаслідок десемантизації самостійних класів слів.

Джерела фактичного матеріалу. Корпусом дослідницького матеріалу слугує близько 6 000 нечленованих речень, дібраних із творів сучасних українських письменників, публіцистичних текстів шляхом суцільної вибірки. Картотеку фактажу доповнюють дані Словника української мови в одинадцяти томах.

Наукова новизна дисертаційної праці полягає в тому, що в ній уперше в сучасному українському мовознавстві комплексно проаналізовано нечленовані речення на засадах функційної лінгвістики та з домінуванням комунікативно-прагматичної спеціалізації. Переглянуто й удокладнено поширені в лінгвістиці класифікаційні схеми дослідження зазначених синтаксичних одиниць, зокрема за семантичним розгалуженням та способом мовного втілення. Типологію нечленованих конструкцій доповнено описом їхніх модально-часових параметрів. З огляду на кількісні параметри окреслено центр і периферію різновидів нечленованих структур.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в поглибленні відомостей про функційну та комунікативно-прагматичну спеціалізацію простих речень загалом та нечленованих зокрема, розширенні уявлення про змістовий потенціал нечленованих конструкцій, їхню структуру, засоби мовного втілення.

Отримані результати дослідження сприятимуть глибшому пізнанню природи вказаних побудов, відкриють перспективи для студіювання інших речень з огляду на реальні ситуації спілкування.

Практичне значення роботи пов'язане з можливістю скористатися отриманими результатами у викладанні курсу “Сучасна українська літературна мова” (передусім розділів “Морфологія” та “Синтаксис”), написанні підручників, навчальних і навчально-методичних посібників, довідників, а також у науковій роботі студентів та аспірантів.

Особистий внесок здобувача полягає у створенні оновленої типології нечленованих речень сучасної української мови, докладному витлумаченні їхніх модально-часових параметрів. Усі праці написано одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Найвагоміші теоретичні результати дослідження й дисертацію загалом обговорено на засіданні кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 12 від 27 травня 2015 року). Наукові доповіді з теми дисертації виголошено на Міжнародній науковій конференції “Функціональна природа тексту як лінгвoseміотичного, комунікативного і мовно-мисленнєвого утворення” (Київ, 2014), III Міжнародній науково-практичній конференції “Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації” (Острог, 2014), а також на секційних засіданнях щорічної підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки “Фестиваль науки” (Луцьк, 2014, 2015).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 8 одноосібних наукових статтях, серед яких 5 – у фахових виданнях України, 3 – у виданнях, зареєстрованих у наукометричних базах, із них 1 стаття – у закордонному періодичному журналі.

Структура та зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (309 позицій) та списку використаних джерел (122 позиції). Обсяг роботи без списку літератури – 185 с. Повний обсяг – 224 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, основні завдання роботи, об'єкт, предмет і методи дослідження, окреслено джерела фактичного матеріалу, з'ясовано наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію основних положень дисертації та її структуру.

У **першому** розділі “*Теоретичні аспекти дослідження речень у сучасному мовознавстві*” докладно описано найпоширеніші класифікаційні схеми простих синтаксичних одиниць-конструкцій, запропоновані в сучасній граматичній теорії, схарактеризовано проблему розмежування реченнєвих побудов за ступенем їхнього синтаксичного членування, зацентровано на принципах диференціації нечленованих речень у лінгвістиці.

У сучасній українській літературній мові з-поміж основних синтаксичних одиниць (речення, словосполучення та мінімальної синтаксичної одиниці) центральне

місце посідає речення, що детермінує формальні та змістові виміри й відповідно до умов певної комунікативної ситуації, прагматичних завдань, функційної перспективи слугує засобом вербалізації дій, процесів, станів, які відбуваються в об'єктивній дійсності. Зорієнтованість на вказані параметри слугує підставою тривимірної інтерпретації реченнєвих конструкцій: 1) формально-синтаксичної, побудованої на характері спрямованих у внутрішню структуру синтаксичних зв'язків і виділених на їхній основі головних і другорядних компонентів речення; 2) семантико-синтаксичної, зіпертої на семантико-синтаксичні відношення, що лежать в основі розмежування предикатних і непередикатних (субстанційних) синтаксем; 3) комунікативної, пов'язаної з актуальним членуванням висловлень на тему й рему.

Багатоаспектний опис реченнєвих побудов передбачає їхнє студіювання у двох планах: по-перше, з огляду на особливості конструктивного підходу та, по-друге, відповідно до основ комунікативного синтаксису. Акцентування на першому вимірі дає змогу характеризувати речення насамперед як одиницю мови, побудовану за певними граматичними зразками, структурними схемами, моделями, а також з опертям на ступінь їхнього синтаксичного членування, що зумовлює розмежування членованих (двоскладних та односкладних) і нечленованих простих речень. Виразний акцент на ознаках комунікативного плану уможливорює дослідження конструкцій нечленованого різновиду як відповідних мовленнєвих утворень, функційно пов'язаних із конкретною ситуацією спілкування. Уживаючись ізольовано, розглядані синтаксичні одиниці втрачають свою конкретність, семантичну визначеність і набувають різних значень.

Основою для чіткого розмежування членованих і нечленованих конструкцій виступає сукупність ознак, що уможливорює створення відповідної класифікаційної схеми їхнього дослідження. Зокрема двоскладним членованим синтаксичним одиницям притаманна категорія предикативності, яка має формально-синтаксичний вияв. З огляду на це їм виразно протиставлені нечленовані та односкладні побудови, позбавлені цієї категорійної величини у формальному вияві. Натомість у точці перетину категорійної спеціалізації членованих і нечленованих різновидів речень перебуває семантико-синтаксична предикативність, структурована категорією синтаксичної модальності, що виражає стосунок змісту висловленого до дійсності з погляду мовця і його ставлення до сказаного, та категорією часу. Проте грамемне наповнення модальності нечленованих структур дещо інше порівняно з модальністю, притаманною членованим синтаксичним одиницям. Певною мірою відмінний характер має й категорія часу, представлена в нечленованих реченнях опосередковано, оскільки її вияв безпосередньо зумовлений членованими побудовами.

Залежно від матеріально представленого чи нульового вираження компонентів членовані структури бувають повними і неповними, за відсутністю / наявністю другорядних членів речення – непоширеними чи поширеними, відповідно до позначення однієї або кількох ситуацій, а також сукупності певних формальних і семантичних ознак – елементарними (неускладненими) чи неелементарними (ускладненими). У цьому розрізі важливо зауважити, що з формально-синтаксичного боку поділ на елементарні та неелементарні побудови не виявляє стосунку до нечленованих синтаксичних одиниць. Натомість семантико-синтаксичний аспект студіювання зазначеної категорійної величини, який ґрунтується на внутрішніх і

зовнішніх дериваційних зв'язках і має прихований вияв, дає змогу зацентувати на семантичній неелементарності нечленованих речень. На користь такого теоретичного положення слугує здатність аналізованих речень корелювати з двоскладними чи односкладними, унаслідок згортання яких відбувається ускладнення змісту конструкцій, позбавлених членування, певними компонентами.

Викінченість класифікаційної схеми опису простих речень забезпечує їхній розгляд на тлі комунікативного підрівня. Зважаючи на вказаний диференційний принцип, членовані прості синтаксичні конструкції зазвичай функціонують як бінарні утворення, структуровані темою й ремою. Натомість нечленовані побудови містять тільки інформаційний центр висловлення – рему. З огляду на зазначений параметр із нечленованими певною мірою споріднені членовані з формально-синтаксичного боку одиниці, експліковані препозитивно вжитими дієсловами зі значенням буття, наявності, існування, констатації факту та постпозитивними іменниками, маркованими переважно називним відмінком, а також односкладні (переважно однослівні) речення. Наприклад: – *Гвалт! О-йо-йой!* (В. А. Шевчук); – *Тьху!* (Ю. Сорока); – *Ха!* (Ю. Сорока); *Так он воно що!* (В. Нестайко); – *Аякже!* (А. Кокотюха); *Настала весна...* (О. Гончар); *Доц...* (О. Гончар); *Птахи!* (О. Гончар).

Попри значну відмінність, членовані та нечленовані конструкції водночас виявляють деяку спільність. Зокрема, подібно до синтаксичних одиниць-конструкцій, структурованих членами речення, нечленовані побудови слугують своєрідними засобами експлікації фактів свідомості; виступаючи мовленнєвим знаком, виконують роль закінченого висловлення; реалізують модальні значення; їм притаманна внутрішня цілісність, зовнішня формальна автономність, своєрідність інтонаційного оформлення, здатність структурувати складне речення, а також у певних випадках – емоційно впливати на співрозмовника. У сучасній українській мові розглядані синтаксичні одиниці, як і речення членованого різновиду, можуть мати різний ступінь емоційного забарвлення, що лежить в основі розмежування окличних і неокличних побудов. Різноаспектність та комплексність дослідження нечленованих речень передбачає вивчення їх на тлі семантичних ознак, особливостей будови, лексико-граматичного вираження та модально-часової спеціалізації.

У другому розділі “*Семантична диференціація та морфологічні засоби експлікації нечленованих речень у сучасній українській мові*” із позицій функційно-категорійної концепції проаналізовано нечленовані речення як специфічні засоби вираження позамовних ситуацій; виокремлено й ієрархізовано семантичні різновиди нечленованих конструкцій; з'ясовано особливості структурної організації синтаксичних одиниць нечленованого різновиду та їхнє морфологічне маркування.

У сучасній українській мові нечленовані побудови виступають комунікативно самостійними одиницями синтаксису, що виконують низку ситуативно-прагматичних завдань, характерних для конкретного мовленнєвого акту. Частина з них, зокрема висловлення розповідної модальності та деякі питальні, передовсім маркери риторичних питань, виявляють співвідносність із судженням як логічною основою речення й містять водночас певні емоційно-експресивні конотації (за винятком нечленованих структур, змодельованих звуконаслідувальними словами, що експлікують тільки позамовну дійсність без додаткового емоційно-експресивного забарвлення). Опосередковано пов'язані із судженням нечленовані речення-вигуки,

оскільки вони спрямовані на вираження суто емоцій мовця, а не позамовних ситуацій. Не виявляють стосунку до судження нечленовані конструкції питальної й наказово-спонукальної модальності, співвідносні з логічними поняттями питання та спонукання.

До низки кваліфікаційних параметрів нечленованих реченневих побудов належить їхня семантична спеціалізація, вияскравлення якої безпосередньо пов'язане з контекстом, умовами спілкування, авторською інтенцією, мовленнєвими ситуаціями, що виникають у процесі спілкування, та ін. Докладна значеннева інтерпретація аналізованих синтаксичних одиниць передбачає виділення дев'ятох груп, структурованих різною кількістю семантичних різновидів. В основі їхнього розмежування лежить не так їхня лексико-граматична спеціалізація, як здатність у конкретному мовленнєвому контексті своєрідно виражати різноманітну з погляду мовця інформацію про факти позамовної дійсності. Опис розгляданих конструкцій крізь призму задекларованих ознак дає змогу вирізнити нечленовані речення з такими значеннями: 1) стверджувальним, зокрема чіткої ствердної відповіді на запитання співрозмовника: – *Ви зізнаєтеся в тому, що єсте хіромантичкою?* – **Так...** (Р. Іваничук); – *У тебе так багато друзів?* – **Авжеж** (В. Слапчук); підтвердження, згоди з пропозицією співрозмовника, його міркуваннями, діями тощо: – *Ти, Ярославе, негайно збирай дружини свої і стань по Острі! Жди з Києва моїх нарочних...* – **Добре**, – *відгукнувся Ярослав* (В. Малик); – *Суворіше карати треба таких.* – **Атож...** (О. Гончар); підкреслення підсумку чого-небудь як певного ствердження: – *Ну як?* – *метнувся до нього сотник.* – *Благословив єпископ?* – **Благословив.** – **Ну й слава Богу** (В. А. Шевчук); згоди мовця з власним міркуванням чи виголошеною ним інформацією: *Вона ж, чи то пак, Міріам, доводила своє: нічого їй не страшно, вразливу душу вже попелить та кара. Наймення їй – ненависть і любов.* **Так, так!** *Любов і ненависть* (М. Олійник); 2) заперечним, а саме заперечної відповіді на питання співрозмовника: – *Налякала?* – *засміялася художниця.* – **Ні**, – *він нарешті наважився*, – *здивували* (П. Загребельний); незгоди з міркуванням співрозмовника, спростування хибних із погляду мовця припущень, припинення чи корегування чийхось дій, намірів або вчинків: – *Але ти можеш прийняти мусульманство, наректися рабою Аллаха і тоді...* – **Ні!** – *скрикнула Марія, намагаючись криком убити черв'як вагання, який тепер боляче завертівся в серці* (Р. Іваничук); – **Ні, ні!** *Не зачиняй, благаю!* – *впала на коліна Марія* (Р. Іваничук); незгоди мовця з власними міркуваннями, відхилення помилкових, на його думку, припущень тощо: *Хочуть нажахати, розтруїти, звар'ювати.* **Ні**, *він не пустить у душу тієї їді* (Ю. Мушкетик); *Хіба це голод?* **Ні.** *Це просто піст.* *На те ж воно й Пилипівка* (Л. Костенко); 3) питальним, що моделюють мовні одиниці з конкретними значеннєвими відтінками, відповідно до яких доцільно вирізнити такі підгрупи: а) загальнопитальні, що виражають питання, за допомогою якого мовець хоче з'ясувати, чи пристає співрозмовник на його пропозицію, прагне пересвідчитися в достовірності почутої інформації, ще раз її почути, уточнити, дізнатися, заради чого привертали його увагу тощо, наприклад: – *Давай покличемо твою сестру. Ти вибачишся. Я ж прочитаю свою нову поему.* **Гаразд?** (В. А. Шевчук); – *Хотіли собі секту організувати, так?* (Л. Дереш); – *Не брешеш?* – *Макс заглядає їй в лице.* – *Скажи...* **Правда?** (В. Слапчук); – *А я студент університету. Чи я назвався?* **Ні?** *Юліан* (В. А. Шевчук); *Мати покликкала його неслухняним голосом, і Волин озирнувся,*

як завжди, мить ще мовчав, а потім спитав лагідним теплим голосом: – **Що?** Мамо, ви мене кликали? (Ю. Покальчук); б) питальні із супровідною семантикою сумніву, вагання, здивування: – Холм забирає від мене літа, забирає силу, а потрібного хосену з того не бачу. – **Хіба?** (Д. Міщенко); – Кажуть, ти вийшов на велику сцену? – Пробував. – **Та невже?** (О. Гончар); – Власне, я через неї сюди й приїхав... – **Справді?** – зрадів козак (В. А. Шевчук); в) питально-спонукальні, що експлікують прагнення мовця продовжити зі співрозмовником діалог, якнайшвидше почути від нього цікаву, бажану, необхідну інформацію: – Маю за день утратити до Звягеля. – **Що у Звягелі?** – Ярмарок. – **Ну?** – А на ярмарку буде Гозьський (В. О. Шевчук); 4) наказово-спонукальним, конкретний вияв якого пов'язаний із вираженням у категоричній формі чи у формі прохання впливу на людей, тварин, птахів або персоніфікованих істот із метою домогтися від них припинення, початку якихось дій: З третього в ряді намету вигулькує розпатлана дівоча голова. – **Ану цить** (Л. Дереш); А стоїть здоровенецький вусатий міліціонер. Угледів нас і одразу: – **Стоп!** – руку підняв (В. Нестайко); – **Тпру! Тпру!** – гукав Тарас кобилі (В. А. Шевчук); Але тікай швидко! **Ну! Тікай!** (Ю. Покальчук); – Тепер з правої руки, по нозі, по плечу, по голові... **Ну ж, ну...** Заміряйся очима в одне місце, а бий в інше (Ю. Мушкетик); 5) апелятивним, зокрема з указівкою на бажання мовця привернути увагу іншої людини, кількох осіб, прикликати до себе переважно свійських тварин чи птахів: – І в цей час десь зовсім поруч почувся: – **Агов!** (Я. Стельмах); Ось годує господиня всю цю курячу родину, сипле зерня їм та хліб: **“Цін-цін-цін! Цін-цін-цін!”** (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”); 6) мовного етикету, а саме привітання, прощання: – **Прощайте!** – гукають (Д. Міщенко); – **Ну то з Богом,** – промовчавши, підвів голову Микита (Ю. Сорока); подяки, пробачення: – **Спасибі!** – промовив до мишки куцик... (“Художнє слово в житті дитини”); – **Вибач** (В. А. Шевчук); 7) імовірності, зокрема можливості, вірогідності, припущення мовця щодо реальної дійсності, певних подій, явищ тощо, наприклад: – Це через нього твою маму в лікарню поклали? Вона задумалась. – **Можливо...** (Л. Дереш); – Співає гарно? – **Мабуть...** Я ще не чув... (В. А. Шевчук); Поет повинен бути вільним; хоча б душею, духом!.. Були раби поетами? **Навряд...** (В. А. Шевчук); 8) емоційної оцінки, яку експлікують мовні одиниці з опозицією позитивні – негативні почуття й емоції. Семантична амплітуда таких побудов досить розгалужена, вони позначають радість, задоволення, здивування, зацікавлення, співчуття, а також відразу, злість, роздратування, гнів, переляк, горе, зневагу, презирство, сум, тугу тощо: Санько стріляв добре і плигав від захоплення: – Дав одному! І другому! **Ага!** (Г. Тютюнник); – **Ого!** Тобі вже тридцять три! (Л. Дереш); – **О,** – здійняв брови великий візир, – у чому така велика необхідність? (Ю. Сорока); – **Ой-йой!** Як пережите гірке, як смертельна отрута, горе, **гой!** (Ж. Куява); 9) звукового розмаїття навколишнього світу, зокрема звуків тварин, птахів, комах, людей: – **Ме-ме-ме!** – втрутилась в розмову коза (“Весела абетка”); ...тоді ніби оддалеки-далеки: **“Тьох. Тьох. Тьох”**(Ю. Мушкетик); – **Ф’ю-ю,** – свиснув Льока... (Г. Кирилук); звуків дій, процесів, явищ, що виникають унаслідок активної участі істот: – **О, чуєте, цокає? Прислухались.** Дійсно, “каменяр” робив свою справу: **цок-цок-цок** (Г. Кирилук); звукової палітри навколишнього середовища, не зумовленої впливом людини, наприклад: **Припустив дощ по дахах, йде сильніше: “Бах, бах, бах!”** (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”); З гори, як дзвоники,

дзвенять [струмки. – А. Ш.], затамувавши дух, І стрімко, дуже стрімко мчать: **“Плюх-плюх!.. Плюх-плюх!.. Плюх-плюх!..”** (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”); звукового розмаїття предметів, механізмів, наприклад: *А коли нічка надходить, малята, Каже годинник: “Тік-так...”* (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”).

До важливих аспектів дослідження нечленованих речень належить опис їхніх структурних особливостей, що уможлиблює виокремлення таких різновидів нечленованих побудов: 1) простих, коли лише одна мовна одиниця виражає певну комунікативну ситуацію, наприклад: – **О!** *Яка несподівана зустріч!* (Н. Гуменюк); – **Ау, ау!** – *вие вовк* (“Українські народні казки”); – **Агов!** – *гукнув Сивоок* (П. Загребельний); – **Чи!**.. – *знов пошепки застеріг Оксен* (О. Гончар); – **Бррр** (О. Печорна); 2) складних, що становлять редульовані одиниці й пишуться через дефіс, а також утворені способом зрощення (лексико-синтаксичним): – **Ну-ну!** – *стороніло вирячився на таку пісню бухгалтер* (О. Гончар); – **Помагайбі,** *дівчино!* (“Українські народні казки”); **Добрідень,** *дівчата,* – *привітався Іванко* (“Українські народні казки”); 3) складені, до яких належать аналітичні побудови, представлені кількома складниками, мінімально двома, максимально п’ятьма, наприклад: – **Спаси Біг,** – *прошептала Соломійка* (В. Лис); – **Ще чого!** (“Художнє слово в житті дитини”); – **Свободи хочу!** – **Он воно що!** (О. Гончар); – **Та хай йому грець!** – *Павло Серафимович знервовано заходив по кімнаті* (С. Талан); – **От тобі й маєш!** – *розвела руками мати* (М. Олійник); – **Рятуйте хто в Бога вірує!** (“Українські народні казки”).

У сучасній українській мові конструкціям нечленованого зразка притаманне своєрідне морфологічне маркування, повноту й об’єктивність опису якого забезпечує зорієнтованість на особливості комунікативної стратегії та взаємовпливу співрозмовників, їхнього стосунку до конкретної мовної ситуації, прагматичної настанови аналізованих одиниць, інтегрованої з їхньою семантичною спеціалізацією. Роль первинних засобів експлікації нечленованих побудов виконують: 1) частки-речення, наприклад: – *З погорільців, либонь?* – **Так...** (Д. Міщенко); *Вона в Полтаві гарно так зветься: “Усіх Скорблящих Радості”. Авжеж. Усіх Скорблящих Радості...* (Л. Костенко); – *А Ярослав Чернігівський? Він іде?* – **Ні,** – *Ігор усміхнувся* (В. Малик); – **Хіба?** – *здивувався князь* (П. Загребельний); 2) модальні слова-речення: – *Сьогодні ми підемо до тебе. Наперекір всьому.* – **Добре** (О. Гончар); – *Про що ти думаєш? – вдруге запитала вона. – Про тебе, – відказав.* – **Неправда** (Ю. Мушкетик); – *Візок знайдеться?* – **Звичайно** (В. А. Шевчук); – **Згода!** – *майже весело вигукнув Шнурре* (П. Загребельний); *Щастя рідної землі?* **Напевне!** (Ю. Мушкетик); 3) вигукі-речення, наприклад: – *До неї недалеко вже?* – **Ба ні, далеко. І поліття треба перебути, і зиму переждати. – **Йой!** (Д. Міщенко); 4) звуконаслідувальні слова-речення: *Заснуле серце завше будять Осінні жури журавлів: курли, курли...* (І. Вихованець). Сферу зазначених мовних одиниць поповнюють транспоновані компоненти, переважно утворені внаслідок десемантизації самостійних класів слів із виразно виявленою емоційною маркованістю, а також фразеологічні сполуки, наприклад: – **Лишенько!** – *забідкалася мати* (С. Талан); *Усім цим командувало з десяток прапорищиків – уявляєш. Цирк! Прапорищики на офіцерських посадах!* (Ю. Андрухович); – *Чи не купили б у нас корову? – закінчив гість. <...> – А чого ж!.. – нарешті крізь сміх мовив Чернега* (Є. Гуцало); – *Страшний чоловік.* – **Не те слово****

(Л. Дереш); – *А чого ви тут в купу збились? Чи не заговор який робите? – Боже борони...* (“Українські народні казки”); – *Хай тобі біс!* (“Українські народні казки”).

У третьому розділі “Синтаксична організація нечленованих конструкцій” схарактеризовано нечленовані речення як засоби моделювання діалогічних ситуацій, окреслено специфіку еквівалентних відношень між нечленованими та членованими синтаксичними одиницями й визначено особливості реалізації модально-часових ознак у нечленованих реченнях.

Повну й об’єктивну наукову парадигму нечленованих речень забезпечує дослідження їх на тлі синтаксичного рівня сучасної української мови, зокрема в аспекті новітнього напрямку – комунікативного синтаксису, засадничий принцип якого полягає насамперед в студіюванні особливостей реалізації комунікативних настанов учасників мовленнєвого акту. Зазначений принцип опису найбільшою мірою зреалізований за умови апелювання до діалогу як найактивнішої форми міжособистісного спілкування. Саме діалогічне мовлення, що має низку диференційних ознак, з-поміж яких домінують структурування за певними принципами та наявність інтенційно-прагматичних параметрів, виступає центральною сферою функціонування нечленованих конструкцій. Беручи активну участь у регулюванні процесів мовленнєвої діяльності, нечленовані структури виконують роль одного з лаконічних і ситуативно залежних засобів вербального реагування на почуту від співрозмовника інформацію та забезпечують швидкий обмін репліками. Зважаючи на відповідні комунікативні стосунки та об’єктивні чи суб’єктивні ситуації, спілкування може бути позитивним, про що свідчить домінування нечленованих речень на зразок *Так; Звичайно; Безперечно* та ін., або конфліктним, яке маркують переважно заперечні синтаксичні одиниці чи емоційно-оцінні побудови з негативною конотацією (*Ні; Годі!* та ін.). Усе це засвідчує наявність певних стереотипів мовленнєвої поведінки комунікантів.

Спілкуючись між собою, адресант та адресат намагаються вплинути один на одного, їхній взаємовплив традиційно пов’язують із прагматичними аспектами спілкування. Зокрема мовець, маючи певний іллокутивний намір, дотримується відповідних стратегій і тактик. У такому разі мета спілкування, з одного боку, може бути прямою, чітко сформульованою чи, з іншого боку, прихованою, подекуди навіть із протилежним змістом. Наприклад, у діалозі – *Давай рибу смажену, шукай самогон. Поліцаї прийшли. – Еге ж, оце для них смажила* (Г. Тютюнник) нечленоване речення *Еге ж* експлікує не закріплену за ним семантику ствердження, а вказує на незгоду з чийось наказом, тобто, за термінологією Ф. С. Бацевича, містить імпліцитний зміст. Маркування експліцитного змісту цієї репліки пов’язане було б із заперечними мовними одиницями на зразок *Ні; Е ні*.

У сучасній українській мові нечленовані синтаксичні одиниці перебувають в еквівалентних відношеннях із співвідносними з ними побудовами членованого зразка, репрезентуючи здатність реалізувати у відповідній формі функційний потенціал односкладної чи двоскладної конструкції. Таке явище притаманне передусім висловленням зі стверджувальним і заперечним змістом, що корелюють із простими реченнями, та висловленням із вірогідним модальним значенням, співвідносним із головною частиною складнопідрядних побудов. Пор.: – *Не розумію тебе, Гусейн-пашо, – різко перебив візира Осман, – ти ділишся зі мною власним страхом? – О ні!*

(Ю. Сорока) і *Я не ділюся з тобою власним страхом; – Коли вирушаємо? Вранці? – запитав у Микити. – **Напевне** (Ю. Сорока) і *Микита припустив, що вирушатимуть уранці*. Можливість трансформування членованих речень у нечленовані не засвідчує їхньої повної еквівалентності, доказом чого слугує відсутність абсолютної тотожності між зазначеними різновидами конструкцій у плані відтінків їхньої семантики та стилістичної специфіки. Нечленовані речення посідають особливе місце в синтаксичній системі мови і створюють особливий мовленнєвий колорит.*

Попри те що нечленовані структури позбавлені низки ознак, притаманних членованим синтаксичним одиницям, вони мають стосунок до визначальних категорійних параметрів речення як центральної синтаксичної одиниці, зокрема в певних контекстуальних умовах виступають носіями темпорально-модальних ознак. Виконуючи комунікативну функцію й опосередковано відбиваючи стосунок сказаного до дійсності, нечленовані конструкції зазвичай виражають часові ознаки, що корелюють із часовими параметрами відповідних їм членованих побудов, у яких наявний чіткий формальний показник конкретного часу. Наприклад, значення теперішнього часу нечленованого речення *Мабуть* можемо визначити, розглядаючи його у зв'язку з попереднім реченням, структурованим предикатом у формі теперішнього часу: – *Мало ж ти мене знаєш. – Мабуть* (О. Гончар). Відповідні кореляції виявлені за умови функціонування інших часових форм: – *Цієї ночі Київ бомбили... – Невже?* (Г. Тютюнник) (значення минулого часу); – *Поїдеш з нами. Одіспишся в спокої. Поп'єш з братчиками варенухи.* <...> – *Ні...* (Ю. Мушкетик) (значення майбутнього часу). Часткова нівеляція темпорального зв'язку між нечленованим реченням та попередньою реплікою наявна тоді, коли до її складу входить позбавлений часових ознак предикат у формі спонукального чи наказового способів. За такої умови нечленована побудова зазвичай опосередковано пов'язана з майбутнім часом, що часто увиразнюють предикати, засвідчені в наступних репліках, наприклад: – *Отож сідай за оду. – Ні, – кинув зло Григорій і повернувся, аби ніти* (В. А. Шевчук). Спрямованістю до граматичного значення теперішнього часу позначені нечленовані речення, які експлікують миттєву реакцію мовця на певну позамовну ситуацію, наприклад: – *Ой лишечко!* (О. Гончар); – *Які ми люди, ми кріпаки... – Тьху! – розізлився уже Тарас* (В. А. Шевчук). Таким структурам притаманне яскраво виражене емоційно-експресивне забарвлення.

Крім опосередковано вираженої категорії часу, нечленовані речення безпосередньо пов'язані з категорією синтаксичної модальності. Примітно, що графемний вияв модальності, репрезентований нечленованими структурами, трохи інший порівняно з модальністю, експлікованою членованими синтаксичними одиницями. Класифікаційну сітку висловлень нечленованого різновиду, побудовану на їхньому модальному вияві, формують такі конструкції: 1) із розповідною модальністю: а) власне-розповідні, які експлікують імітовані звуки довкілля (тварин, птахів, комах, явищ природи, створених людиною предметів, механізмів, фізіологічних процесів, що виникають під час кашлю, чхання, поцілунку, свисту тощо), наприклад: – *Мме-е-е!* – *радісно проспівала одв'язана коза...* (В. Нестайко); – *“Тіур, тіур, тіур – лясь-лясь-лясь”*, – *намагався перекричати їх молодий, запальний, недосвідчений [соловей. – А. Ш.]* (Ю. Мушкетик); – *З-з-з-м-м-м! З-з-з-м-м-м!* – *гудів гедзь над річкою (“Весела абетка”); Ш-ш-ш! Фі-ю-ю!* – *виспівував осінній*

вітер (“Художнє слово в житті дитини”); *Повне застиглих пісень Мовчить піаніно. – Дзень... дзень... Північна година* (М. Рильський); – *Кахи-кахи!* (В. Нестайко); *Тількино понюхав та як чхне: – Апчихи!* (“Українські народні казки”); б) стверджувально-розповідні, що з огляду на передаване модальне значення, зокрема й вказівки на абсолютне чи неповне ствердження, структурують 11 груп, наприклад: – *Нині ваша прийомна сім'я розпалася? – Так...* (“Віче-інформ”, вересень, 2013); – *Чи дозволите, отче ігумене, грубу затопити? <...> – Так* (В. О. Шевчук); – *Вони ж не винні, що бідні. – Звичайно* (М. Олійник); – *Головне, ти не дуже... мммм... не дуже на мене дивися. Ніби ти тут ні при чому. – Добре* (Л. Дереш); в) заперечно-розповідні, які залежно від модальної потужності, зумовленої виконанням конкретних комунікативно-прагматичних завдань, формують 8 груп, наприклад: – *Ні! – закричала Леа!* (Ю. Покальчук); – *Покинь! Вона розсохлась! – Ще чого!* (Ю. Сорока); – *Але ти не ображаєшся? – Боже упаси* (Л. Дереш). На відмінку від низки сучасних студій, у яких виділено ствердження / заперечення в окремий модальний різновид, вважаємо за потрібне висловлення вказаного зразка розглядати в межах розповідної модальності. Як відомо, розповідна модальність не має специфічних формальних показників, що відрізняли б її від стверджувального та заперечного модальних значень. Тому термін *речення розповідної модальності* вважаємо узагальненим щодо структур зі стверджувальною та заперечною модальністю; г) кількісно-розповідні: – *Ви перебували там п'ять років? – Майже* (“Віче-інформ”, 2014); 2) із питальною модальністю, що відповідно до своєї функційної різноплановості (власне-питання, а також питання з додатковими чітко вираженими відтінками ствердження, заперечення, сумніву) об'єднано у 8 груп, наприклад: – *Ви – професор Отава. Так?* (П. Загребельний); – *Гадаєте, багата? – А то ні?* (Д. Міщенко); – *Ігорю, ти ще раз поранений? Ні?* (В. Малик); – *Диви, диви! – штовхає Яся. – Га? Що?* (В. А. Шевчук); – *А я вас, колего, давно виглядаю, – Анатолій подав чи то мокру, чи то спітнілу долоню. – Навіть трохи змерз. – Справді?* (В. Слапчук); – *У цій кімнаті інакше пахне. – Невже?* (В. Слапчук); 3) зі спонукальною модальністю, які з огляду на комунікативно-прагматичну спеціалізацію формують три різних за ступенем вираження волевиявлення групи: а) наказово-спонукальні, наприклад: – *Цить! – скрикнув Павло Серафимович* (С. Талан); – *Геть! – крикнув він вовкулаці* (Ю. Покальчук); – *Годі! Досить тужити, Ярославно!* (В. Малик); – *Вйо!* (В. Малик); – *Фас* (Г. Кирилюк); б) власне-спонукальні, наприклад: – *Гайда!* (В. Нестайко); – *Нумо, – повторив селянин. – Берімося* (А. Кокотюха); в) із частково нейтралізованим спонукальним й акцентованим бажальним значеннями, наприклад: – *Агов! – гукнув Сивоок. Ніхто не відповідав* (П. Загребельний); – *Гей! – гукнув тим-таки тонким голосом. – Чи вдома пани господарі?* (В. О. Шевчук); – *Ну, то з Богом* (Ю. Сорока); 4) із модальним значенням вірогідності, що слугують відповіддю на запитання співрозмовника чи власні питання в монологічному мовленні та реакцією на припущення, гіпотетичне твердження адресата, наприклад: – *Може, ще щось вигадасмо? Максим знизав плечима. – Може* (Ю. Сорока); *Чого вони ждали? На що сподівалися? Золота й шовків, захоплених в Козлові та Бахчисараї? Можливо* (Ю. Мушкетик); – *А може, ще пригасне [війна. – А. Ш.]? Як фінська? – Навряд* (О. Гончар); 5) з емоційно-оцінним модальним значенням, для яких характерна найбільша палітра модальних значень із варіантами їхніх відтінків. З огляду

на вказаний кваліфікаційний принцип їх об'єднано у 23 групи, зокрема із вказівкою на радість, схвалення, подив, піднесення, зацікавлення, гордість, застереження, попередження про щось, реакції на різноманітні зміни у фізичному та психологічному стані особи, втому, іронію, глузування, жаль, співчуття та ін. Наприклад: – **О!** *А ви що тут робите, босяки?* – здивовано вигукнув Бардадим, помітивши нас (В. Нестайко); – **Ого-о!** – пронеслося поміж присутніх (Ю. Покальчук); – **Ху, ну і ну,** – стомлено хитав головою, дмухаючи на стерті долоні (Я. Стельмах); – **Ой, ой!** *Мені ж боляче!* (“Українські народні казки”); – **Тю!** – сказав Бардадим. – *Дурницю якусь верзеш – купи не тримається* (В. Нестайко); – **Як? Хм!** – презирливо хмикнув Стьопа (В. Нестайко); – **Ет!** – досадливо поморщився я (В. Нестайко); – **О!** *Вже й ви мені не вірите!* – образився хлопець (Я. Стельмах); *А ще релігійний спосіб мислення, тільки замість Ісуса Христа – Карл Маркс.* **Бр-бр!** (С. Процюк); *Це ж під яким кутом зору потрібно розглядати проблему?!* **Жах! Жах!** (В. Слапчук); – **Клас!** – вона заходиться реготом (В. Слапчук). Для всіх поданих різновидів характерні первинні та вторинні засоби вираження. Вторинним формальним показникам притаманне нашарування додаткових відтінків.

Проаналізувавши семантичні, структурні, морфологічні та темпорально-модальні особливості розгляданих побудов, ми прийшли до таких **висновків**.

Нечленовані речення – прості синтаксичні одиниці, що, реалізуючи ситуативно-прагматичні завдання й функціонуючи як певні реакції на типові ситуації, мають однотипну внутрішню організацію, що полягає в абсолютній неподільності на члени речення, широкий діапазон темпорально-модальних ознак, потужний емоційно-оцінний та експресивний потенціал і сукупність специфічних (первинних та вторинних) формальних засобів експлікації. У сучасній українській літературній мові нечленовані та членовані конструкції протиставлені як неоднорідні за граматичним статусом синтаксичні одиниці-конструкції, що відрізняються не тільки конструктивними ознаками, тобто відсутністю / наявністю членів речення та формально-синтаксичної категорії предикативності, що моделює структурну схему двоскладних синтаксичних одиниць, а й своєрідністю вираження семантичних, формальних, функційних і комунікативних ознак. Водночас двом різновидам простих побудов, які маркують опозитивний синтаксичний простір, притаманна наявність темпорально-модальних характеристик, що уможливорює вирізнення семантико-синтаксичної категорії предикативності. Спектр зазначених параметричних вимірів дає змогу вибудувати вичерпну й послідовну теорію їхньої інтерпретації.

Категорійний простір нечленованих речень удокладнює їхнє дослідження з опертям на комунікативні й мисленнєві процеси та ситуативно-прагматичні орієнтири співрозмовників. Опис розгляданих конструкцій крізь призму задекларованих ознак уможливорює кваліфікацію їх як своєрідного комунікативно повноцінного й комунікативно достатнього структурно-семантичного різновиду простих побудов, що слугують лаконічним засобом моделювання інтенційних потреб адресанта та вираження різноманітних, віддзеркалених у свідомості мовця позамовних ситуацій. Маючи високий ступінь абстрагованості й емоційності та виступаючи найтиповішим засобом конденсації висловлення, аналізовані конструкції відбивають реакції суб'єкта мовлення на явища дійсності. За умови функціонування нечленованих речень пріоритетним виступає контекстуальна та ситуативна вмотивованість змісту.

Важливу роль у визначенні категорійних параметрів нечленованих конструкцій відіграє їхня семантична диференціація, послідовно обіперта на комунікативну стратегію та інтенцію мовця. Зазначені аспекти особливо важливі для дослідження саме цього різновиду побудов, оскільки їхня вербалізація пов'язана з мовними одиницями, позбавленими чітко вираженого лексичного значення, характерного для всіх без винятку самостійних частин мови – маркерів членованих структур. Ефективним засадничим принципом будь-якого аналізу нечленованих конструкцій, зокрема й семантичного, виступає зорієнтованість на їхні кількісні виміри. Об'єктивність такого підходу забезпечує великий корпус дослідницького матеріалу, значну частину якого становлять найбільш репрезентативні в цьому плані тексти художньої літератури, рідше – публіцистичного стилю, що формує певну периферію, оскільки нечленовані речення закріплені за ним значно меншою мірою. Зорієнтованість на діапазон мисленневих операцій, які лежать в основі семантичного ранжування аналізованих побудов, дає змогу виділити такі їхні різновиди:

- 1) стверджувальні, що з огляду на здатність у конкретному мовленнєвому контексті своєрідно виражати стверджувальну з погляду мовця інформацію про факти позамовної дійсності структурують чотири підгрупи: власне-стверджувальні (39,4 % від усієї кількості вживання стверджувальних нечленованих речень); на позначення згоди з пропозицією співрозмовника, його міркуванням, діями (31,2 % щодо загальної кількості стверджувальних конструкцій); з указівкою на підсумок чогонебудь як певного ствердження (15,6 % усередині аналізованої групи); зі значенням згоди мовця з власним міркуванням чи виголошеною ним інформацією (13,8 % від усіх стверджувальних побудов). Мовленнєва реалізація синтаксичних одиниць зі стверджувальним значенням становить 19,5 % щодо загальної кількості всіх семантичних різновидів нечленованих речень;
- 2) заперечні, які відповідно до різнопланового витлумачення логічної заперечуваної інформації об'єднано в три підгрупи: загальнозаперечні (41,6 % усередині розглядової групи); на позначення незгоди з міркуванням співрозмовника чи припинення або корегування його дій, намірів (40,1 % від усіх заперечних побудов); з указівкою на незгоду мовця з власним міркуванням (18,3 % щодо загальної кількості побудов розглядової групи). Нечленовані речення, які мають узагальнену семантику негації, становлять 16,3 % від усіх різновидів нечленованих речень;
- 3) питальні, змодельовані мовними одиницями, конкретні значеннєві відтінки яких уможливають вирізнення таких підгруп: загальнопитальних (45,5 % усередині аналізованої групи); питальних із супровідною семантикою сумніву, вагання, здивування (43,2 % від усіх питальних побудов); питально-спонукальних (11,3 % усередині групи питальних). Синтаксичні одиниці, які експлікують узагальнену питальну семантику, становлять 9,3 % щодо загальної кількості конструкцій нечленованого різновиду;
- 4) наказово-спонукальні, проаналізовані з огляду на різні параметричні характеристики. Відповідно до ознаки, пов'язаної з тим, до кого звертається мовець, висловлюючи заклики, накази, прохання тощо, функціонують речення, спрямовані на зміну дій чи поведінки людей (64,7 % від усіх наказово-спонукальних побудов) або птахів, тварин (35,3 % усередині вказаної групи). Залежно від характеру волевиявлення, зокрема спонукання адресата до внесення змін у позамовну реальність, нечленовані структури експлікують початок (48,3 %) чи припинення (51,7 %) співрозмовником певних дій. Зважаючи

на комунікативне призначення та ступінь волевиявлення, нечленовані речення позначають: виражений у категоричній формі наказ чи вимогу, спрямовані на досягнення результату (61,2 %); прохання, спонування до певної дії з послабленим значенням категоричності, із семантикою пом'якшеної наказовості (38,8 %). У загальній палітрі семантичних різновидів нечленованих речень наказово-спонукальні становлять 8,2 %; 5) апелятивні, уживані задля привертання уваги якоїсь людини, кількох осіб (71,3 % усередині розглядової групи) чи прикликання свійських тварин або птахів (28,7 %). Апелятивні речення становлять 5,6 % щодо загальної кількості нечленованих конструкцій; 6) зі значенням мовного етикету, семантична спеціалізація яких пов'язана з вираженням привітання, прощання (46,9 % від усіх конструкцій цього різновиду), подяки, прохання, пробачення (53,1 %). Побудови зі значенням мовного етикету становлять 10,9 % щодо загальної кількості семантичних різновидів нечленованих синтаксичних одиниць; 7) імовірності, які маркують можливість, вірогідність, припущення мовця щодо реальної дійсності, певних подій, явищ та ін. (0,7 % від усієї кількості нечленованих структур); 8) емоційної оцінки, зокрема на позначення позитивних (48,7 % усередині розглядової групи) чи негативних (51,3 %) почуттів та емоцій. Їхня кількість – 26,3 % від усіх нечленованих речень; 9) звукового розмаїття навколишнього світу, зокрема з указівкою на звукове розмаїття назв істот (64,3 %) та назв неістот (35,7 %). Загалом одиниці цієї групи становлять 3,2 % у межах усіх семантичних різновидів структур, позбавлених ознак членування.

Нечленовані речення сучасної української мови неоднакові щодо їхніх структурних характеристик. Значній частині аналізованих побудов притаманна формальна елементарність, тобто однокомпонентність, чому посприяла тенденція до мінімізації зусиль у процесі експлікації думки чи вираження емоцій та зручність використання цих одиниць у звичній для них діалогічній сфері. З-поміж усієї сукупності нечленованих конструкцій прості одиниці становлять 59,8 %, складні – 3,7 %, складені – 36,5 %. Усередині останньої групи дво- (38,1 %) і трикомпонентні (36,8 %) речення протиставлені п'ятикомпонентним (1,8 %) як найменш уживаним.

Ранжування нечленованих структур має перспективу опису з огляду на особливості морфологічних засобів експлікації. Специфічний інвентар компонентів, що беруть участь у маркуванні вказаних одиниць, цілком зумовлений сферою їхнього функціонування – живим спонтанним діалогічним спілкуванням. Як засвідчує джерельна база, лексико-граматичними засобами експлікації нечленованих побудов виступають: а) частки-речення (41,8 % від усього кількісного складу репрезентантів нечленованих синтаксичних одиниць), до яких належать первинні за походженням одиниці (73,2 %) та вторинні маркери (26,8 %) – компоненти, пов'язані з явищем зовнішньої міжчастиномовної транспозиції; б) модальні слова-речення (3,2 %); в) вигуки-речення (39,3 %) – зазвичай вторинні (56,2 % усередині аналізованих одиниць) одиниці, генетично пов'язані із самостійними частинами мови (іменниками в називному та кличному відмінках; дієсловами наказового способу, теперішнього і майбутнього часу у формах другої особи однини та множини; вказівними займенниками) та фразеологізмами; рідше – первинні компоненти (43,8 %); г) звуконаслідувальні слова-речення (15,7 %).

У сучасній українській мові специфіку нечленованих речень відбиває їхнє функціонування разом із членованими синтаксичними одиницями, що не тільки сприяє семантичному увиразненню конструкцій першого різновиду, а й дає змогу схарактеризувати їхні темпорально-модальні ознаки. Установлення модального малюнку має своїм опертям мовленнєві наміри адресанта, його мисленнєві інтенції, здатність впливати на співрозмовника та ін. Відповідно до вказаного спектру диференційних ознак, комунікативно-прагматичного призначення та модальної семантики нечленовані конструкції об'єднано в такі групи (у дужках зазначено відсоток висловлень певного модального різновиду щодо загальної кількості всіх нечленованих побудов, дібраних шляхом суцільної вибірки): 1) із розповідною модальністю (39 %): а) власне-розповідні, які експлікують імітовані звуки довкілля (тварин, птахів, людей); б) стверджувально-розповідні, що з огляду на передаване модальне значення, зокрема й вказівки на абсолютне чи неповне ствердження, структурують 11 груп; в) заперечно-розповідні, які залежно від модальної потужності, зумовленої виконанням конкретних комунікативно-прагматичних завдань, формують 8 груп; г) кількісно-розповідні; 2) із питальною модальністю (9,3 %), що відповідно до своєї функційної різноплановості (власне-питання, а також питання з додатковими чітко вираженими відтінками ствердження, заперечення, сумніву) об'єднані у 8 груп; 3) зі спонукальною модальністю (24,7 %), які з огляду на комунікативно-прагматичну спеціалізацію формують 3 різних за ступенем волевиявлення групи: а) наказово-спонукальні, б) власне-спонукальні, в) із частково нейтралізованим спонукальним й акцентованим бажальним значеннями; 4) із модальним значенням вірогідності (0,7 %), що слугують відповіддю на запитання співрозмовника чи власні питання в монологічному мовленні та реакцією на припущення, гіпотетичне твердження адресата; 5) з емоційно-оцінним модальним значенням (26,3 %), для яких характерна найбільша палітра модальних значень із варіантами їхніх відтінків (23 групи).

Отже, нечленовані речення сучасної української мови – лаконічні, семантично пов'язані з членованими побудовами репліки-відповіді, що реалізують інтенцію мовця, характеризуються наявністю специфічного комунікативно-прагматичного потенціалу та мають відповідний арсенал первинних та вторинних засобів маркування. Комплексний аналіз конструкцій, позбавлених членування, засвідчує їхню неоднорівність у семантичному, структурному, морфологічному, синтаксичному, функційному аспектах. У перспективі важливим постає дослідження зазначених побудов на стилістичному рівні, у плані опису ідіолекту конкретного письменника чи в межах різноманітних мовленнєвих жанрів.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. *Шиць А. А.* Висловлення нечленованого різновиду як засоби експлікації заперечної модальності / А. А. Шиць // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць / відп. ред. М. Я. Плющ]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 11. – С. 165–169.

2. *Шиць А. А.* Граматичний статус нечленованих синтаксичних одиниць в українській мові / А. А. Шиць // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): [зб. наук. праць / гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця: ВДПУ, 2014. – Вип. 19. – С. 73–79.

3. *Шиць А. А.* Класифікаційні схеми досліджень простих речень у сучасній граматичній теорії / А. А. Шиць // Вісник Черкаського університету імені Б. Хмельницького. Серія: Філологічні науки. – Черкаси: Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2014. – Вип. 7 (300). – С. 125–131.

4. *Шиць А. А.* Нечленовані речення як специфічні засоби вираження позамовних ситуацій / А. А. Шиць // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна”: [зб. наук. праць]. – Острог: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2014. – Вип. 49. – С. 140–143.

5. *Шиць А. А.* Проблема розмежування простих речень за ступенем їхнього синтаксичного членування / А. А. Шиць // Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн. / [редкол.: Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 2. – С. 274–291.

6. *Шиць А. А.* Типологія й ранжування основних синтаксичних одиниць в історії лінгвістичної науки / А. А. Шиць // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 12 (289). – С. 142–148.

7. *Шиць А. А.* Особливості реалізації модально-часових ознак у нечленованих реченнях сучасної української мови / А. А. Шиць // Балтийский гуманитарный журнал: ежеквартальный научный журнал. – 2015. – № 1 (10). – С. 83–86.

8. *Шиць А. А.* Принципи класифікації нечленованих речень у сучасній українській літературній мові / А. А. Шиць // Молодий вчений: науковий журнал. – Херсон: ТОВ “Видавничий дім “Гельветика”, 2015. – Ч. 1. – № 4 (19). – С. 155–162.

АНОТАЦІЯ

Шиць А. А. Нечленовані речення в граматичній системі сучасної української мови. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України, Луцьк, 2015.

Роботу присвячено теоретичному обґрунтуванню нечленованих речень як своєрідного комунікативно повноцінного структурно-семантичного різновиду простих побудов, що реалізують ситуативно-прагматичні завдання, мають широкий діапазон темпорально-модальних ознак, потужний емоційно-оцінний та експресивний потенціал, сукупність специфічних (первинних і вторинних) формальних засобів експлікації, виступають найтипівішим засобом конденсації висловлення й виконують роль функційних еквівалентів співвідносних із ними односкладних та двоскладних конструкцій.

Обґрунтовано зв'язок нечленованих речень із мисленневими та комунікативними процесами, окреслено комунікативно-прагматичне навантаження цих одиниць, зацентровано на їхній здатності експлікувати позамовну дійсність. Переглянуто й удокладнено поширені в лінгвістиці класифікаційні схеми дослідження зазначених синтаксичних одиниць, зокрема за семантичним розгалуженням та способом мовного втілення. Типологію нечленованих конструкцій доповнено описом їхніх модально-часових параметрів.

Ключові слова: нечленовані речення, частини мови, категорія часу, синтаксична модальність.

АННОТАЦІЯ

Шиць А. А. Нечленимые предложения в грамматической системе современного украинского языка. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки Министерства образования и науки Украины, Луцк, 2015.

Работа посвящена теоретическому обоснованию нечленимых предложений как своеобразной коммуникативно полноценной и коммуникативно достаточной структурно-семантической разновидности простых синтаксических единиц, служащих лаконичным и типичным средством конденсации высказывания, выражающих различные внеязыковые ситуации, реализующих ситуативно-прагматические задачи, имеющих широкий диапазон темпорально-модальных признаков, большой эмоционально-оценочный и экспрессивный потенциал, совокупность специфических (первичных и вторичных) формальных средств экспликации, выступающих типичным средством конденсации высказывания и выполняющих роль функциональных эквивалентов сопоставимых с ними односоставных и двусоставных конструкций. Выяснено место и роль указанных синтаксических единиц в синтаксической системе современного украинского языка.

Пересмотрены и уточнены распространенные в лингвистике классификационные схемы исследования нечленимых предложений, в том числе по семантическом разветвлении и способе языкового воплощения. Семантическая дифференциация рассматриваемых конструкций последовательно основывается на коммуникативной стратегии и интенции говорящего, а также диапазоне мыслительных операций. Ориентированность на указанные квалификационные принципы позволила выделить такие разновидности нечленимых предложений: утвердительные, отрицательные, вопросительные, повелительно-побудительные, апеллятивные, со значением речевого этикета, вероятности, эмоциональной оценки, звукового многообразия окружающего мира.

Учитывая структурные параметры, выделено наибольшую группу простых, т.е. однокомпонентных нечленимых предложений, доминированию которых способствовала тенденция к минимизации усилий в процессе экспликации мысли или выражения эмоций и удобство использования этих единиц в привычной для них диалогической сфере, а также сложные и составные конструкции.

Подробно характеризуются морфологические средства экспликации нечлененных конструкций, роль которых выполняют частицы-предложения и модальные слова-предложения, структурирующие центр формальной маркировки, междометия-предложения и звукоподражательные слова-предложения, обозначающие периферийность. Сферу указанных языковых единиц пополняют транспонированные компоненты с отчетливо выраженной эмоциональной маркировкой, преимущественно образованные вследствие десемантизации самостоятельных классов слов, а также фразеологизмы.

Типологию нечлененных конструкций дополняет описание их модально-временных параметров. Согласно коммуникативно-прагматическому назначению и модальной семантике они объединяются в такие группы: 1) с повествовательной модальностью: а) собственно-повествовательные; б) утвердительно-повествовательные; в) отрицательно-повествовательные; г) количественно-повествовательные; 2) с вопросительной модальностью, объединенные в 8 групп; 3) с побудительной модальностью: а) повелительно-побудительные; б) собственно-побудительные; в) с частично нейтральным побудительным и акцентированным желательным значением; 4) с модальным значением достоверности; 5) с эмоционально-оценочным модальным значением, объединенные в 23 группы.

Ключевые слова: нечлененные предложения, части речи, категория времени, синтаксическая модальность.

SUMMARY

Shyts A. A. – Non-segmented sentences in a grammatical system of the modern Ukrainian language. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Philology, speciality in 10.02.01 – Ukrainian language. – Lesya Ukrainka Eastern European National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2015.

This thesis is dedicated to theoretical study of non-segmented sentences as a specific communicative fully functional structural and semantic variety of simple constructions, which implement situational and pragmatic problems, have a wide range of temporal and modal markers, high emotional and evaluative and expressive potential, a set of specific (primary and secondary) formal means of explication, perform a typical means of statement concentration and fulfill the role of functional equivalents related to them one and two-part constructions.

The thesis established the relation of non-segmented sentences with mental and communicative processes, defined communicative and pragmatic load of these units; it is also emphasized their ability to explicate the extralinguistic reality. The thesis reviewed and improved classification schemes of study of these syntactical units widely-spread in linguistics, including by semantic branching and the means of linguistic implementation. A description of modal and temporary parameters of non-segmented constructions is added to its typology. The thesis defined the center and the periphery of non-segmented structures considering the frequency of use of their different varieties.

Key words: non-segmented sentences, parts of speech, category of time, syntactic modality.